
Aesthetics Evolution of the Morsal Prose Style in Its Exterior

Mohsen Vesaghati Jalal; Ph.D. Persian Language and Literature,
Kharazmi University, Iran*

1. Introduction

From the philosophical point of view, free will is a crucial human trait; it attains its meaning through decision making and creation throughout life. Artistic language, as one of the objective manifestations of life, is the product of these choices and compositions. In Farsi language, the manifestation of choice can be detected in technical prose texts, which has embellished the language with its ornaments. Composition is also manifested in Morsal prose texts and has adorned the interior of the language. Morsal prose texts have reached the pinnacle of elegance by using the facilities of the exterior of language to bolster the semantics and the interior of language. From this perspective, the books *Tarikh-i Bal'ami* or *Tārīkh-nāma*, *Tarikh-i Sistan (History of Sistan)* and *Nowruznameh (Epistle of Nowruz)* are of unique qualities. *The Introduction of Abu Mansouri Shahnameh* has also been considered in this research due to its linguistic longevity.

2. Methodology

The aim of this study is to evaluate the evolution of the aesthetic components of Morsal prose style regarding the exterior of language. And to answer the question of how the abundance of such components gradually adorns the exterior while debasing the interior of languages to prepare the ground for the emergence of technical prose later on? To achieve this goal, four works: *The introduction of Abu Mansouri Shahnameh*, *Tarikh-i Bal'ami*, *Tarikh-i Sistan (History of Sistan)* and *Nowruznameh* have been scrutinized, by inductive, and descriptive-analytical method based on stylistic studies, and the aesthetic

* Corresponding author.

E-mail: moh_ves@yahoo.com.

Date received: 07/10/2020

DOI: 10.22103/jll.2021.16596.2843

Date accepted: 23/01/2021

components of exterior of language have been extracted. To display the trajectory of literary developments in Farsi language, four aforementioned works have been compared.

3. Discussion

In the early stages, linguistic elegance of Morsal prose was mainly depended on the interior of language, but after the elimination of the potential capabilities of the language, this elegance gradually diminished, and beauty fell out of the interior of language. Word coherence fell apart and vocabulary depleted. Therefore In later stages, in order to compensate, writers compelled to embellish the exterior of language. Thus, they abandoned the semantics and resorted to rhetoric and eloquence. Some writers of Morsal prose, by adopting novel elements and adding sentimental aspects to texts, managed to enhance the impact of their works and to pave the way for the establishment of eloquence and rhetoric and to strengthen the exterior of language. The question is that, how the rhetorical devices have manifested themselves in Morsal prose and gradually provided the basis for the enrichment of the exterior of language?

The frequency of literary capabilities in Morsal prose indicates that the texts of this era are quite simple and concise in expressing the content. The goal is mostly to instill meaning, while decorative aspects of speech is somehow neglected. In Morsal prose, stylistic devices, despite their low frequency, are mostly to serve syntactic rhetoric. Such devices are exploited to adorn and fulfill the interior of language rather than decorating its exterior. Socio-political developments had also affected the taste and perception of writers; hence, the individual and personal methods and styles of writing had gradually changed.

The exterior of language in *Nowruznameh (Epistle of Nowruz)* is more elegant than its predecessors. For instance; using several adjectives to describe a single noun (*tansiq os-sefat*) had caused an increase in number of “Vav” of inflection which had a direct effect on the lengthening of sentences in this book. Such factors can cause fading of the interior of language hence to compensate for the aesthetics of the prose, the writer is forced to decorate the exterior of language. According to statistics there are five repetitions as a stylistic device, per page in the *Tārīkhnāma*. Although repetition in words, verbs and sentences is a general feature of Morsal prose, but in the *Tārīkhnāma* and *The History of Sistan*, the authors have used repetition to delve into the layer of syntactic rhetoric, from the layer of

literary rhetoric. And the aim is to enrich the syntactic rhetoric. In *The History of Sistan*, an average of 9 repetitions have been used per page, with which the author has enriched the language rhythm. In *The History of Sistan*, more than any other book, repetition has caused the word to flow within the language and take on an artistic form. The repetitions in the *Introduction of Shahnameh* are approximately 11 items per page, most of which are linking verbs. This indicates that over time, Farsi speakers have made less use of the capabilities of the linking verbs. After *The Introduction of Shahnameh*, and under the influence of the Holy Quran, a more diverse usage of repetitions can be detected in books such as the *Tārīkhnāma* and *The History of Sistan*, in such a way that the linking verbs, letters and prefixes, other types of verb and other words are all used repetitively. And although there can be find about 11 repetitions in each page of *Nowruznameh*, but a decrease in the frequency of linking verbs repetition and an increase in the number of repetitions of other words, is apparent. This has reduced the rhetoric of interior while enhancing the exterior of the language.

Statistics show that the contradiction, as a stylistic device is more frequent than other stylistic devices used in Morsal prose texts. And it serves to make the text more interesting. On average, there are two contradictions per each page of *History of Sistan*. The number of contradictions in *The History of Sistan*, is more than the *Introduction of Shahnameh*, and the *Tārīkhnāma* and less than that of *Nowruznameh*. This statistic shows that utilizing contradiction as a stylistic device in Morsal prose has increased over time. However, the main difference between the use of contradictions in *The History of Sistan*, and the *Tārīkhnāma* with the texts of later periods is that the contradiction is used regardless of adjacent words. And in such works the use of contradiction in the vicinity of other words, has abetted to create other stylistic devices such as: symmetry, repetition, syntactic equilibrium, etc., and has granted an artistic value to the language from within.

Laff va Nashr (a forms of chiasmus whereby individual elements in one line of poetry are rearrange in subsequent line), has been used 5 times in the *Introduction of Shahnameh*, 6 times in the *Tārīkhnāma*, 8 times in *The History of Sistan*, and 11 times in the *Nowruznameh*, these numbers indicate an increase in use of *Laff va Nashr* with a gentle slope at the beginning and with a steep slope later on. On the other hand, the essential power and syntactic rhetoric arising from its symmetry constantly diminish over time, and this stylistic device

slides toward the exterior of the language. In later eras, it loses its artistic value so much that this persuades professor Shafiei not to consider it a stylistic device anymore. All these cases are indications for gradual shift of aesthetic components from the interior to the exterior of the language, which prepare the ground of Farsi prose with an important historical and stylistic change, for arrival of the period of technical prose.

4. Conclusion

The results indicate that originally, stylistic devices had a low frequency in Morsal prose texts, and their use was such that they both contributed to the elegance of prose and by engaging semantics, eloquence and rhetoric, they artistically shaped the structure of sentence. but over time, their frequency increased and they started to embellish the exterior of language, and by breaking the bonds between these types of literary capabilities and semantics, the power of interior of language has dwindled; In such a way that the settings for the emergence of technical prose in the following eras have been prepared. And the artistic perspective of Iranians has changed significantly. Regarding the first generation of Morsal proses, repetition has a high frequency in all four books. Repetitions in the formation of syntactic, lexical and phonetic symmetry have both enriched the exterior of the language and adorn its interior. The crucial point is that the type of repetition has changed over time and they had been added without regard to syntactic rhetoric. Such transformation has hurled the beauty of language from the inside, out and changed the general aesthetic perspective and attitude.

Tansiq os-sefat or using several adjectives to describe a single noun is another literary feature of the language in such texts, which originally, with a satisfying combination with semantics, was served to enhance the interior of language. It has increased over time followed by an increase in number of “Vav” of inflection which had a direct effect on the lengthening of sentences. This provoked fading of the interior of language. Hence to compensate for the aesthetics of the prose, the writers forced to decorate the exterior of language. The use of contradiction as a stylistic device in Morsal prose has increased over time. The use of contradiction in the vicinity of other words, has helped to create other stylistic devices such as: symmetry, repetition, syntactic equilibrium, etc., and has granted an artistic value to the language from within. However, over time, the use of detached and isolated contradiction has disarmed the Farsi language of its internal

language capability. A comparative study of Morsal prose works indicate an increase in use of *Laff va Nashr* with a gentle slope at the beginning and with a steep slope later on. On the other hand, the essential power and syntactic rhetoric arising from its symmetry constantly diminish over time, and slides toward the exterior of the language. And all these cases are indications for gradual shift of aesthetic components from the interior to the exterior of the language.

Keywords: Morsal prose style, Exterior of Language, Aesthetics, Literary capabilities.

References [in Persian]:

- Anonymous. (1987). *Tāriq-e Sistān*, ed. Moḥammad-Taqi Bahār, (2nd ed.), Tehran: Padide y Khavar.
- Anonymous.(1980) *The introduction of Abu Mansouri Shahnameh*, Tehran, The parliamentary Library of Iran, No. 9891/88911
- Bahar, M. T. (2002). *Sabk Shenāsi [The Development of Persian Language]* (2nd ed.), Tehran: Zavvar.
- Bal'ami, Abuali. (2000). *Tarikh-i Bal'ami*, ed. Moḥammad-Taqi Bahār. Tehran: Zavvar.
- Dehghani, Mohammad (2015), *Tarikh Tabari Translation*, Tehran, Ney Publishing.
- Eagleton, Terry.(1989).“*literary Theory An ntroduction*” (*Piṣ-darāmedi bar azariyeye Adabi*). Ed. By: Abbas Moxberi. 9nd ed. Tehran: Markaz
- Emarati Moghadam, Davood. (2007). "Classification of novel industries in the lassical rhetorical and grammatical tradition of the West". *Literary Criticism*. No.3 pp.89-108.
- Fotouhi , Mahmoud.(2009). *Stylistics, Theories, Approaches andMethods*. Tehran: Sokhan.
- Haqshenas, Ali Mohammad.(2004). "The Three Manifestations of one Art: Verse, prose, and poetry in Literature" .*Quarterly Journal Literary studies*.Vol.1, No 1,2. P.71-92.
- Haqshenas, Ali Muhammad. (2009). *Literary and linguistic articles*.Tehran: Niloofar.
- Jurjani, Abd al-Qahir.(1989). *Dala'il al-Ijaz*.Trans. Radmanesh, M. Mashhad: Astan Qods Razavi.

-
- Khayyam, Omar. (1933). *Nowruznameh [epistle of Nowruz.]* edMojtaba Minoui, Tehran: Ketabkhaneh-ye Kaveh.
- Natel Khanlari, Parvez. (2010) *Tarikh-e Zaban-e Farsi [History of Persian language]*. Tehran: Farhang-e Nashr-e No.
- afavi, Cyrush. (2011). "From linguistics to literature" (Az Zaban-šenāsi Be Adabiyāt). Tehran: Sūrey-e Mehr
- Shafi-e kadkani, , Mohammad-Reza. (2005). *Imagination in Persian Poetry [Sōwar-e khiyal dar Sheer-e farsi]*. Tehran. Agah.
- Shafiei Kadkani, Mohammad-Reza. (2012). "The Resurrection of the Words" (*Rastāxiz-e kalamāt*). Tehran: Sokhan.
- Vahidian Kamyar, Taghi (2004), *Innovative from the point of view of aesthetics*, Tehran, Samat.

نشریه نثر پژوهی ادب فارسی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال ۲۳، دوره جدید، شماره ۴۸، پاییز و زمستان ۱۳۹۹

سیر تحول زیبایی‌شناسی نثر مرسل در برونه زبان (علمی - پژوهشی) *

دکتر محسن وثاقتی جلال^۱

چکیده

هر چند زیبایی نثر مرسل مبتنی بر درونه زبان است، با این وجود صناعات ادبی نیز نقش جمال‌شناسی ویژه‌ای در آن ایفا می‌کنند. کیفیت و کمیت بهره‌مندی از این امکانات ادبی موجب تحولات تدریجی زیبایی‌شناسی نثر فارسی شده است. هدف مقاله حاضر این است تا سیر تحول مؤلفه‌های زیبایی‌شناسی نثر مرسل را در برونه زبان اندازه‌گیری کند و به این پرسش پاسخ دهد که چگونه فراوانی این نوع مؤلفه‌ها به تدریج برونه زبان فارسی را زینت بخشیده و از زیبایی‌های درونه زبان کاسته‌اند تا شرایط برای ظهور نثر فنی در دوره‌های بعدی مهیا گردد؟ برای دستیابی به این هدف، چهار اثر: مقدمه شاهنامه ابومنصور، تاریخ بلعمی، تاریخ سیستان و نوروزنامه به روش استقرایی تام، توصیفی - تحلیلی و مبتنی بر مطالعات سبک‌شناسی بررسی شده‌اند و مؤلفه‌های زیبایی‌شناسی برونه زبان آنها استخراج گردیده است. نتایج بیانگر آن است که در متون آغازین نثر مرسل، صناعات ادبی بسامد پایینی دارد و کاربردش به گونه‌ای است که هم خود به زیبایی نثر کمک کرده و هم با تلاقی علم معانی، بیان و بدیع ساختار جمله‌ها را تحت تأثیر جمال‌شناسی خود قرار داده است، اما به مرور زمان بر بسامد صنایع ادبی افزوده شده و برونه زبان را زیبا نموده است. علاوه بر آن، با گسستن رابطه این نوع امکانات ادبی با علم معانی از قدرت درونه زبان نیز کاسته

^۱ تاریخ ارسال مقاله : ۱۳۹۹/۰۷/۱۶

تاریخ پذیرش نهایی مقاله : ۱۳۹۹/۱۱/۰۴

۱- دکتری زبان و ادبیات فارسی از دانشگاه خوارزمی تهران. (نویسنده مسئول)

Email: moh_ves@yahoo.com.

DOI: 10.22103/jll.2021.16596.2843

شده؛ به گونه‌ای که شرایط برای ظهور نثر فنی در دوره‌های بعدی مهیا شده و به شکل معناداری نگرش هنری ایرانیان تغییر کرده است.

واژه‌های کلیدی: نثر مرسل، برونه زبان، زیبایی‌شناسی، امکانات ادبی.

۱- مقدمه

از منظر فلسفه، اختیار خصلت مهم آدمی است که با انتخاب و ترکیب در عرصه زندگی معنا پیدا می‌کند. زبان هنری به عنوان یکی از نمودهای عینی زندگی، محصول همین انتخاب‌ها و ترکیب‌هاست. در زبان فارسی، تجلی انتخاب را می‌توان در نثر فنی مشاهده کرد که برونه زبان را به زیور خویش آراسته است. ترکیب نیز در متون نثر مرسل تجلی یافته و درونۀ زبان را زینت بخشیده است. از این منظر کتاب‌های تاریخ بلعمی، تاریخ سیستان و نوروزنامه از کیفیت خاصی برخوردارند. مقدمه شاهنامه ابومنصوری نیز به دلیل دیرینگی زبانی مورد توجه این تحقیق است.

۱-۱- بیان مسئله

با ظهور اندیشمندانی چون: جرجانی (۴۷۴-۴۰۵ ق)، سیبویه (۱۸۰-۱۴۰ ق)، زمخشری (۵۳۸-۴۶۷ ق) و... چینه‌شناسی هنری واژگان و علم النحو مورد توجه بیشتری قرار گرفت. این نوع نگرش، باعث شد تا در حوزه زبان فارسی آثاری خلق گردد که زیبایی آنها اغلب بر درونۀ زبان استوار است. این نوع تلاش‌ها تا قرن پنجم ادامه داشت. با آغاز قرن ششم نگاه‌ها از جمال‌شناسی درونۀ زبان به زیبایی‌های برونۀ زبان افتاد. نویسندگان به تزئین ظاهری زبان گرایش بیشتری پیدا کردند. چگونگی تغییر نگرش زیبایی‌شناسانه از درونۀ زبان به برونۀ زبان در متون نثر فارسی پرسش اصلی این پژوهش است. از آنجایی که این تحولات به تدریج اتفاق افتاده؛ برای یافتن سرچشمه‌های آن، باید به سراغ متون دوره اول نثر فارسی رفت تا با بررسی آنها معلوم گردد که در آغاز زبان فارسی، کدام یک از عناصر ادبی حضور مؤثری در جهان متن داشته‌اند و با گذشت زمان چه تعییراتی کرده‌اند

که نگرش جمال‌شناسانه فارسی‌زبانان از بلاغت نحوی به تزئین ظاهری زبان تغییر یافته است؟

نویسنده مقاله تلاش کرده تا در گام اول به روش استقرایی تام، چهار اثر مذکور را به صورت جداگانه بررسی نماید تا سبک شخصی نویسندگان فوق مشخص گردد. در این روش، ابتدا تمام متن باقی‌مانده از مقدمه شاهنامه ابومنصوری، تمام متن نوروزنامه، صد صفحه از بخش اول تاریخ سیستان و صد صفحه از کتاب تاریخ بلعمی بررسی شده و امکانات ادبی به کار رفته در برونه زبان آنها استخراج گردیده است. در گام بعدی، برای رسیدن به شاخص‌های سبک دوره، به روش استقرایی ناقص، ده صفحه از هر اثر به صورت تطبیقی مطالعه شده تا تغییرات تدریجی جمال‌شناسی نثر مرسل از درونه زبان به سوی برونه زبان دقیق‌تر نشان داده شود. در این راه، تلاش شده تا متونی انتخاب گردد که همه ویژگی‌های زبانی و ادبی نثر مرسل را داشته باشد. علاوه بر آن، برای دقیق‌تر شدن نتایج تحقیق، مؤلفه‌های زیر مد نظر قرار گرفته است:

۱. از آنجایی که متن باقی‌مانده از مقدمه شاهنامه ابومنصوری دست‌خوش تغییرات زیادی شده، تأکید این تحقیق، بیشتر بر نتایج سه اثر تاریخ بلعمی، تاریخ سیستان و نوروزنامه است.

۲. در انتخاب نمونه‌ها، موضوع مشترک، کیفیت زبانی و ادبی، کمیت متن‌ها و آشنایی مخاطبان دانشجوی با متون مذکور مد نظر قرار گرفته است.

۳. متون انتخابی با قلم لوتوس ۱۴ مجلد در ده صفحه تایپ شده تا کمیت نمونه‌ها نیز یکسان باشد.

۱-۲- پیشینه تحقیق

در حوزه نقد نثر، آثار زیادی نوشته شده که به مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود. ابتدا بهار با رویکرد زبان‌شناسی تاریخی، نثر فارسی را بررسی کرد. وی با روش توصیفی-تحلیلی بسیاری از مؤلفه‌های زیبایی‌شناسی نثر مرسل را استخراج نمود. بعدها خطیبی در فن نثر مختصات نثر را در سطح لفظ و معنا تحلیل کرد و ویژگی‌های نوشتار را در عرصه نقلی و

وصفی بیان نمود، اما به فرم و ساختار هنری این گونه آثار توجهی نداشت. شمیسا سبک-شناسی نثر را نوشت و نثر را در حوزه زبان‌شناسی تاریخی و مختصات ادبی تشریح نمود. هنوز تحلیل‌های نثر فارسی از حدود تاریخ ادبیات بیرون نرفته بود که چهره‌هایی چون: حق‌شناس و شفیعی کدکنی ظهور کردند.

مقالات حق‌شناس از زبان‌شناسی به ادبیات پل زد و نگاه ساختاری و زبانی به متون را تقویت نمود. شفیعی کدکنی نقد شعر در زبان شعر در نثر صوفیه، زبان عرفان را با فرمالیسم بررسی نمود. صفوی با کتاب *از زبان‌شناسی به ادبیات* طرحی نو در انداخت و زبان نثر را با نظریه‌های ساختارگرایانه تحلیل نمود. چندین مقاله نیز با توجه به نظریه‌های نقد جدید به رشته تحریر درآمده، اما اغلب آنها نظرات شفیعی کدکنی را بسط داده‌اند. مقاله حاضر به مقایسه امکانات ادبی چهار اثر بازمانده از دوره اول نثر مرسل پرداخته تا سیر تدریجی تحولات زیبایی‌شناسی را از درونه زبان به سوی برونه زبان اندازه‌گیری کند. امید است، این مطالعه تطبیقی گام تازه‌ای در این حوزه تلقی گردد.

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

یکی از دغدغه‌های مهم ایرانیان همواره این بوده تا بدانند، ما چگونه ما شدیم؟ در حوزه ادبیات نیز همیشه از این نوع دغدغه‌ها وجود داشته است. از آنجایی که یکی از اساسی‌ترین دغدغه‌های مخاطبین ادبیات فارسی، شناخت تحولات نثر فارسی است، انجام این تحقیق ضروری به نظر می‌رسد.

۲- بحث و بررسی

۲-۱- سیر تحول زیبایی‌شناسی نثر مرسل در درونه و برونه زبان

آزادی‌های زبانی یکی از رازهای هنری شدن نثر مرسل است. با نگاهی به کتب نثر مرسل دریافت می‌شود که تنوع ادبی و تحرک سبک‌ها داده‌های زیبایی‌شناسانه‌ای دارند، نه ساختار زبانی. در این دوره به قول ارنست همینگوی (Ernest.hemingway): «هر اثر خود یک سبک ادبی است». (ایگلتون، ۱۳۹۵: ۱۶۰) آزادی‌های فردی، دموکراسی زبان را به ارمغان آورد.

رهایی در عرصه زبان یکی از مؤلفه‌های ادبیّت است که زیبایی‌ها را در درونه زبان ایجاد می‌کند.

بعدها در دوره چیرگی ایدئولوژی، نگارش‌ها خصلت ابزاری یافت و فرم به خدمت درون‌مایه ایدئولوژیکی زمانه خویش درآمد و ادبیات فارسی از دموکراسی زبان و رهایی به زینت‌های برونه زبان رسید و نثر تزئینی شد. نوشته‌ها طبقاتی شدند و ادبیات به طور مستقیم در سیطره کسانی قرار گرفت که در دایره قدرت دولت عباسی قرار داشتند. بدین ترتیب ادبیات از وادی آزادی و رهایی به اسارت درآمد و نگاه زیبایی‌شناسانه نیز طبقاتی و منفعت‌طلبانه شد. «طبقه‌بندی سبک‌ها یک نوع هم‌دستی پنهان با قدرت‌های اجتماعی-سیاسی است که به جامعه طبقاتی می‌اندیشد». (ایگلتون، ۱۳۹۵: ۱۶۰) با حذف بنیادی توانایی بالقوه زبان، اقتدار سیاسی، جزم‌گرایی اعتقادی و ... از زیبایی نثر مرسل روز به روز کاسته شد و زیبایی از درونه زبان برون افتاد.

با این رویکرد به زبان نثر مرسل، دریافت می‌شود که بخش عمده‌ای از زیبایی‌های نثر مرسل بر درونه زبان استوار بوده؛ نه بر برونه زبان. «درونه زبان متشکل از کلیه ساخت‌های معنایی و ارجاعی زبان همراه با همه ویژگی‌های متنی، موقعیتی، تاریخی و فرهنگی است که دامنه آنها به برونه زبان و جنبه‌های صوری آن کشیده نمی‌شود». (حق‌شناس، ۱۳۸۳: ۶۳) اگر برونه زبان را ساخت‌های آوایی و صرفی همراه با تمامی گوناگونی تاریخی و گویشی که دامنه آنها به صورت‌های زبانی محدود شود، تلقی کنیم؛ زیبایی نثر مرسل مبتنی بر درونه زبان خواهد بود. با این وجود در اغلب این کتاب‌ها هدف نویسنده، انتقال زیبای معنی به زبان دلنشین فارسی است.

برخی از نویسندگان نثر مرسل با عناصر بدیعی ملایم، معتدل و افزودن جنبه‌های عاطفی زبان به آثار خود قدرت تأثیرگذاری بیشتری بخشیده‌اند و زمینه‌ساز حضور بیان و بدیع و تقویت برونه زبان شده‌اند. حال باید دید، صنایع ادبی چگونه در نثر مرسل تجلی یافته و آرام آرام زمینه تقویت زیبایی‌های برونه زبان را فراهم کرده‌اند؟

۲-۲- سیر تحوّل جمال‌شناسی نثر مرسل در لایه ادبی

آنچه که اهمیت زیبایی نثر مرسل را در حوزه بیان و بدیع دو چندان می‌کند، استفاده از آنها به صورت معتدل و ورود تدریجی به حوزه علم معانی است. آمیزش دل‌انگیز صنعت ادبی با بلاغت نحوی، نکته‌ای است که در سنت بلاغی روم و یونان نیز وجود داشته است. تا دوره رنسانس «رتوریکا اد هرینیوم» (Rhetorica. Ad. Herennium) شصت و چهار نوع صنعت ادبی عرضه کرده که چهل و پنج مورد آن، صنعت لفظی و نوزده مورد آن صنعت معنوی است». (عمارتنی مقدم، ۱۳۷۸: ۹۵) این صنایع ادبی وقتی وارد بلاغت اسلامی شد، به دو گروه بیان و بدیع تقسیم گردید. چهار صنعت استعاره، تشبیه، کنایه و مجاز مرسل که در زیر مجموعه بیان تقسیم‌بندی شده بود، در محور جانشینی عمل زیبایی-شناسانه انجام می‌دادند و صنایع دیگر با نام بدیع در محور هم‌نشینی اثر زیبایی‌شناختی داشتند. از آنجایی که بیان و بدیع برونه زبان را زینت می‌بخشند، این مقاله همه آنها را در یک حوزه مطالعه نموده و مجموعاً پانزده صنعت ادبی را در متون نثر مرسل شناسایی کرده و نقش آنها را در تحولات زیبایی‌شناسی برونه و درونۀ زبان بررسی نموده است.

در نثر مرسل برای خلق زیبایی به علم بیان در حد اعتدال و به تنوع ساخت‌های نحوی در حد اعلا توجه شده است. بخش کوچکی از زیبایی نثر مرسل که به امکانات ادبی متن مربوط است؛ پیوند عمیقی با علم معانی دارد. در این مقاله برای نشان دادن این نکته، امکانات ادبی در دو گروه طبقه‌بندی شده‌اند:

الف)- آرایه‌هایی که با بلاغت نحوی عجین شده‌اند اما زیبایی ساختار نحوی بر آنها می‌چربد. مثل: لفّ و نشر، جمع، عکس و قلب، تضاد، کنایه، تکرار، تنسیق الصفات، تشخیص و...

ب)- عناصری که حضور و تأثیرشان در زیبایی نثر مرسل چندان پررنگ نیست و به صورت طبیعی و ذاتی در متن آمده‌اند. این عناصر، سر آغاز حرکت زیبایی‌شناسی از درونۀ زبان به برونۀ زبان هستند. مانند: جناس‌ها و سجع‌ها، مراعات‌النظیر و ..

ابتدا برای مشخص شدن سبک شخصی هر کدام از نویسندگان در میزان استفاده از امکانات ادبی، هر کدام از آثار، جداگانه مورد بررسی قرار گرفته‌اند. بعد از آن، چهار اثر به صورت تطبیقی مقایسه شده‌اند.

۲-۲-۱- مطالعه امکانات ادبی مقدمه شاهنامه ابومنصوری

درباره آمار صنایع ادبی در مقدمه شاهنامه ابومنصوری چند نکته قابل ذکر است: از این کتاب آن قدر باقی نمانده که بتوان آن را با کتاب‌هایی چون: تاریخ بلعمی، تاریخ سیستان و نوروزنامه مقایسه کرد. از این رو، جامعه آماری نه برای مقایسه این کتاب با سایر متون نثر مرسل استخراج شده، بلکه به عنوان نمونه نخستین و آغازگر فارسی نوین بدان توجه شده است.

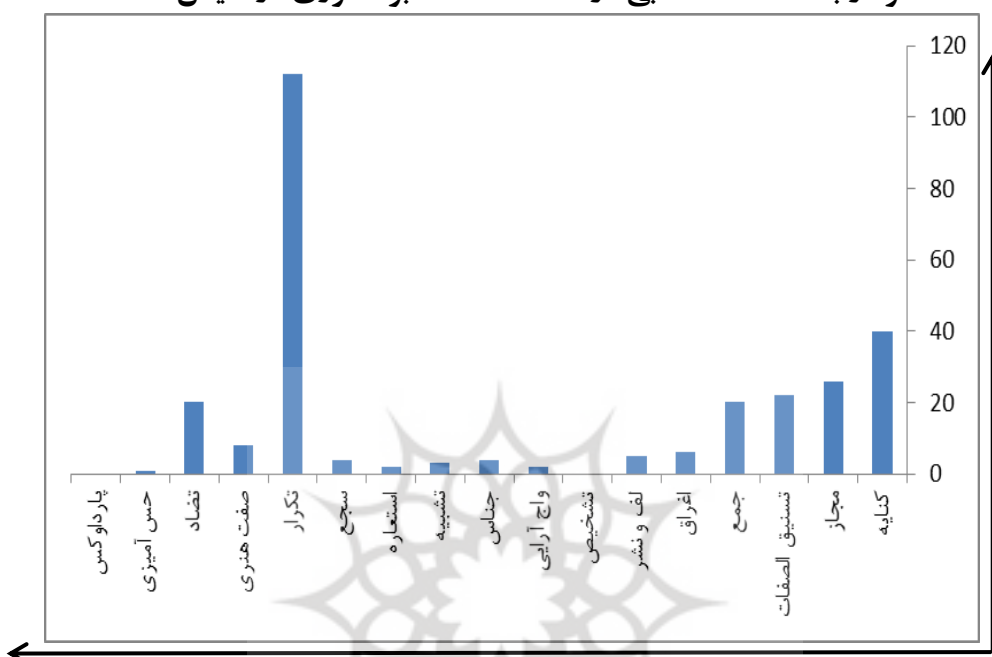
عناصر ادبی در مقدمه شاهنامه (مورد شناسایی: همه متن)

جدول شماره ۱

ردیف	نام آرایه ادبی	مقدمه شاهنامه	متوسط هر صفحه
۱	کنایه‌های زبانی	۲۸	۳
۲	کنایه‌های ادبی	۱۲	۱
۳	مجاز	۲۶	۳
۴	تنسیق الصفات	۲۲	۲
۵	جمع	۲۰	۲
۶	اغراق	۶	۱
۷	لف و نشر	۵	۱
۸	تضاد	۲۰	۲
۹	واج آرایه	۲	-
۱۰	جناس	۴	-
۱۱	سجع	۴	-
۱۲	صفت هنری	۸	۱
۱۳	حس آمیزی	۱	-
۱۴	تکرار	۱۱۲	۱۱
۱۵	تشخیص	-	-

جدول شماره ۲

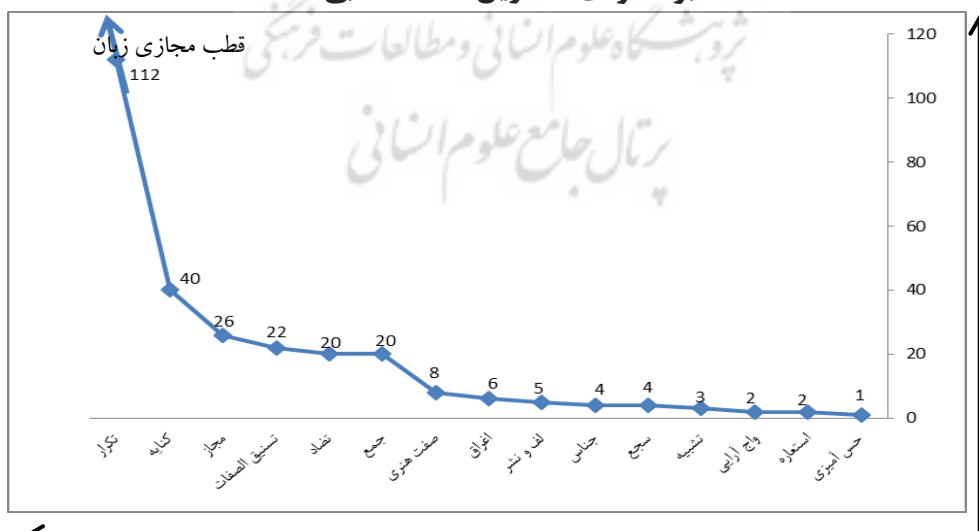
نمودار بسآمد امکانات ادبی در مقدمه شاهنامه ابومنصوری در مقیاس صد

جدول شماره ۳

نمایش حرکت زبان از نقطه صفر به قطب مجازی زبان در مقدمه شاهنامه

ابومنصوری از طریق امکانات ادبی

زبان معیار

نقطه صفر زبان

۲-۲-۲- مطالعه سبکی صنایع ادبی در تاریخ بلعمی

ترجمه تاریخ بلعمی که در این پژوهش از آن با عنوان تاریخ بلعمی یاد شده، پس از مقدمه شاهنامه ابومنصوری، قدیمی‌ترین نثر فارسی است. این اثر ویژگی‌های فراوانی دارد که بخشی از آن، امکانات ادبی است. این کتاب با ویژگی‌های زبانی خاص، بلاغت نحوی و ادبی خود، خط سیر تکامل نثر مرسل را ترسیم کرده است. جدول‌ها، نمودارها و آمارهای به دست آمده نشان می‌دهد که بسامد امکانات ادبی در حوزه علم بیان و بدیع تأثیر رقیقی در حرکت زبان از نقطه صفر به سوی هنری شدن کلام دارد. نمودارهای زیر بسامد و حرکت تدریجی زیبایی‌شناسی تاریخ بلعمی را از درونه زبان به برونه آن نشان می‌دهد.

مطالعه سبک شخصی تاریخ بلعمی (مورد شناسایی: ۱۰۰ صفحه)

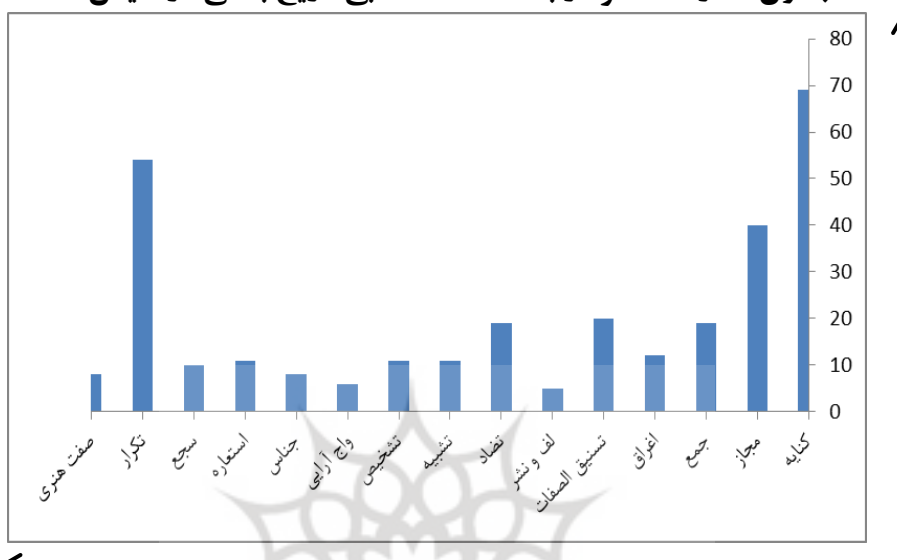
جدول شماره ۴

امکانات ادبی تاریخ بلعمی

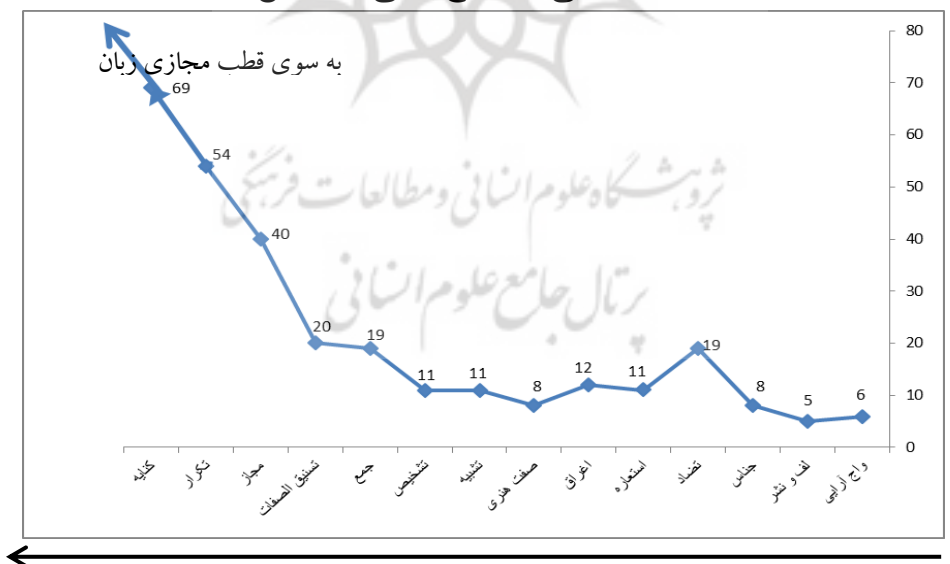
ردیف	نام آرایه ادبی	در صد صفحه	متوسط هر صفحه
۱	کنایه‌های زبانی	۴۰۰ مورد	۴ مورد
۲	کنایه‌های ادبی	۲۹۰ مورد	۳ مورد
۳	مجاز	۴۰۰ مورد	۴ مورد
۴	تنسیق الصفات	۲۰۰ مورد	۲ مورد
۵	جمع	۱۹۰ مورد	۲ مورد
۶	اغراق	۱۲۰ مورد	۱ مورد
۷	لف و نشر	۵۰ مورد	۱ مورد
۸	تضاد	۱۹۰ مورد	۲ مورد
۹	تشخیص	۱۱۰ مورد	۱ مورد
۱۰	واج آرایی	۶۰ مورد	۱ مورد
۱۱	جناس	۸۰ مورد	۱ مورد
۱۲	تشبیه	۱۱۰ مورد	۱ مورد
۱۳	استعاره	۸۰ مورد	۱ مورد
۱۴	سجع	۱۰۰ مورد	۱ مورد
۱۵	تکرار	۵۴۰ مورد	۵ مورد

۱۶	صفت هنری	۸۰ مورد	۱ مورد

جدول شماره ۵ - نمودار بسامد امکانات ادبی تاریخ بلعمی در مقیاس صد

جدول شماره ۶ - نمایش حرکت زبان از نقطه صفر به سوی تزئین برونه زبان به کمک صناعات ادبی در تاریخ بلعمی در مقیاس صد

زبان عادی

نقطه صفر زبان

۲-۲-۳- مطالعه سبکی تاریخ سیستان در لایه ادبی

تاریخ سیستان مروارید درخشانی است که در میان کتب نثر مرسل می‌درخشد. تاریخ-سیستان از دو بخش تشکیل شده که بخش اول آن قدیمی و از نظر زبان ادبی بسیار قوی است. آنچه که باعث شده تا تاریخ سیستان مورد توجه پژوهشگران حوزه ادبیات قرار گیرد؛ بخش اول آن است. این قسمت همه ویژگی‌های نثر قدیم مرسل را داراست. در این کتاب صناعاتی مانند: تکرار، مجاز مرسل، کنایه، تنسیق الصفات، جمع، تشخیص، تشبیه، تضاد و... نقش زیبایی‌شناختی در برونه زبان دارند.

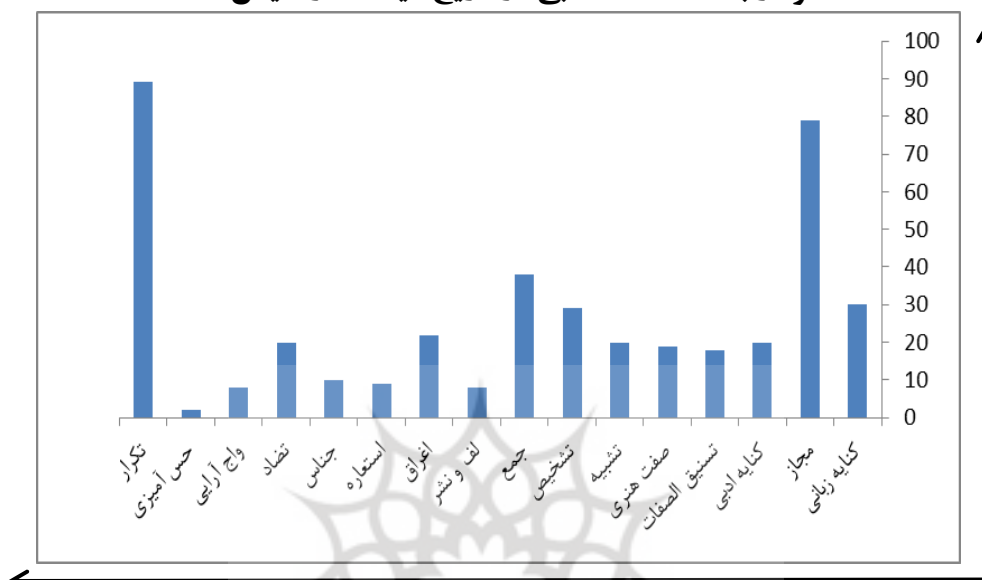
جدول شماره ۷- امکانات ادبی تاریخ سیستان

(مورد شناسایی: بخش اول تاریخ سیستان؛ از آغاز کتاب تا صفحه ۱۰۰)

ردیف	نام آرایه ادبی	در ده صفحه	متوسط هر صفحه
۱	کنایه‌های زبانی	۳۰۰ مورد	۳ مورد
۲	کنایه‌های ادبی	۲۰۰ مورد	۲ مورد
۳	مجاز	۷۹۰ مورد	۸ مورد
۴	تنسیق الصفات	۱۸۰ مورد	۲ مورد
۵	صفت هنری	۱۹۰ مورد	۲ مورد
۶	تشبیه	۲۰۰ مورد	۲ مورد
۷	تشخیص	۲۹۰ مورد	۳ مورد
۸	جمع	۳۸۰ مورد	۴ مورد
۹	لف و نشر	۸۰ مورد	۱ مورد
۱۰	اغراق	۲۲۰ مورد	۲ مورد
۱۱	استعاره	۹۰ مورد	۱ مورد
۱۲	جناس	۱۰۰ مورد	۱ مورد
۱۳	تکرار	۸۹۰ مورد	۹ مورد
۱۴	تضاد	۲۰ مورد	۲ مورد
۱۵	واج آرایی	۸ مورد	۱ مورد
۱۶	حسن آمیزی	۲ مورد	---

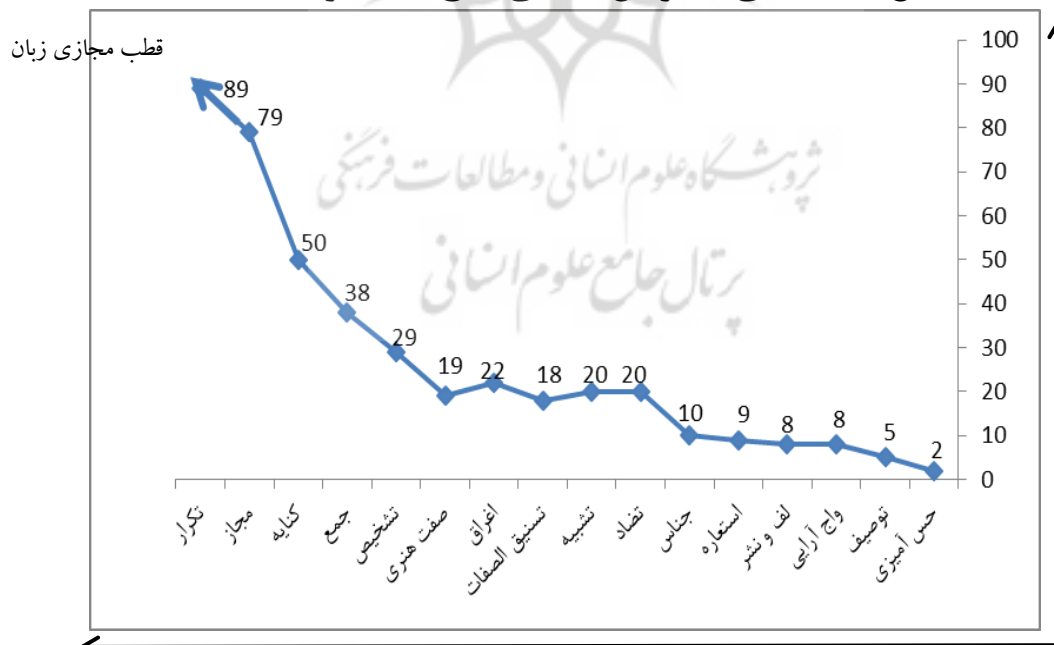
جدول شماره ۸

نمودار بسامد امکانات ادبی در تاریخ سیستان در مقیاس صد

جدول شماره ۹

نقش صناعات ادبی در گرایش تدریجی تاریخ سیستان برونه زبان

نقطه صفر زبان

۲-۲-۴- مطالعه سبکی نوروزنامه در لایه ادبی

اگر سرآغاز نثر مرسل را نیمه قرن چهارم بدانیم، کتاب نوروزنامه به سبک عصر دوّم این نوع نثر و به قرن پنجم تعلق دارد. در کتاب‌هایی چون: تاریخ بلعمی و تاریخ سیستان، صنایع ادبی در پربار کردن صورت کلام نقش کمرنگی دارد و کاربرد اعتدالی آن در خدمت بلاغت نحوی این گونه آثار است، اما در نوروزنامه صنایع ادبی، علاوه بر بسامد بالا، توانسته برونه زبان را هم از حضور خویش رنگین کند و بدان جلای خاصی ببخشد. امکانات ادبی نوروزنامه را به این صورت می‌توان دسته‌بندی کرد:

الف) آرایه‌هایی که در کتب دوره اول نثر مرسل دیده نمی‌شوند، در فضای این کتاب حضور تأثیرگذاری دارند. صنایعی مانند: حس آمیزی، پارادوکس، سجع و...

ب) صنایع ادبی که در الفاظ و آواهای نوروزنامه، تناسب ایجاد کرده‌اند. مانند: تنسيق الصفات، جمع، جناس، سجع و ...

ج) گروه دیگری از صنایع ادبی هستند که برخلاف گروه ب، عمل کرده‌اند. این گروه در معانی کلمات و اجزای کلام تناسب و هماهنگی ایجاد نموده‌اند. مراعات النظیر، تضادها، لفّ و نشر، آرایه عکس و... جزء این گروه هستند.

اگر در دوره‌های بعدی لایه بیرونی زبان به وسیله سجع‌های پی در پی، جناس‌های متنوع و... به هارمونی و تناسب در الفاظ و آواها و واج‌ها رسیدند، در نثر مرسل نویسندگان به هارمونی و تناسب درونه زبان می‌اندیشیدند و از هر ابزاری برای توازن‌های نحوی و تناسب کلام بهره می‌بردند، این تناسب‌ها که در درونه زبان اتفاق می‌افتاد، موجب انسجام هنری فراتر از سطح آوایی زبان می‌شد. صنایع جمع، تنسيق الصفات، مراعات النظیر و تضاد ممکن است در کلام عادی هم مورد استفاده قرار گیرند، اما هنر کلامی محسوب نمی‌شوند. این نوع آرایه‌ها زمانی انسجام و تناسب هنری ایجاد می‌کنند که علاوه بر تعلق داشتن به یک شبکه معنایی، در اثر مجاورت و هم‌نشینی به توازن‌های نقشی و هماهنگی نحوی منجر شوند و درونه زبان را هنری نمایند. به عنوان نمونه، در نوروزنامه به طور متوسط در هر صفحه حدود سه مورد تضاد وجود دارد. این تضادها در کنار معنای متضاد، از نظر نقش‌های دستوری هم حکم تقارن و تناسب داشته و کلام را از درون منسجم‌تر و هماهنگ‌تر نموده‌اند.

«مر زر را که خداوند کیمیاست، شمس‌الجدّ خوانده‌اند؛ یعنی؛ آفتاب روز بخت. و مر سیم را قمرالجدّ خوانده‌اند؛ یعنی؛ ماه شب بخت. و مروارید را سماء‌الغنی یعنی ستاره آسمان توانگری و گروهی زیرکان مر زر را نار شتاء الفقرا خوانده‌اند؛ یعنی؛ آتش زمستان درویشی». (نوروزنامه، ۱۳۱۲: ۲۱)

در متن نمونه، تضاد هم‌زمان تبدیل به مراعات‌النظیر، تشبیه، جناس، سجع، توازن‌های واژگانی و نحوی شده و کلام را از درونۀ زبان پربار و غنی کرده و نوروزنامه را به سوی زبان ادبی سوق داده و بدان انسجام هنری عمیقی بخشیده است. در نوروزنامه نیز همانند تاریخ بلعمی و تاریخ سیستان از عنصر اغراق در حدّ اعتدال بهره برده شده است. در کل نوروزنامه، حدوداً صد مورد اغراق دیده می‌شود که به طور متوسط در هر صفحه بیش از یک مورد استفاده شده است. در کتاب‌های نثر مرسل اغراق‌ها از طریق توصیف و گاهی از طریق تشبیه ایجاد می‌شوند. در کتاب نوروزنامه نیز از این روش برای آوردن اغراق در کلام بهره برده شده است. بر خلاف کتاب‌های دوره فنی که اغلب به وسیله استعاره، اغراق ایجاد می‌شود، در این کتاب به وسیله تشبیه و توصیف اغراق‌گویی شده است. این اغراق‌ها در جایی که خرق عادت‌ها و شگفتی‌ها گزارش می‌شوند، طوری به صورت مستقیم بیان می‌شوند که انگار واقعیت همان است که نویسنده می‌گوید. این ویژگی در حوادث تاریخی به باورپذیری خرق عادت‌ها کمک می‌کند و ذهن خواننده را اقناع می‌نماید.

جدول شماره ۱۰

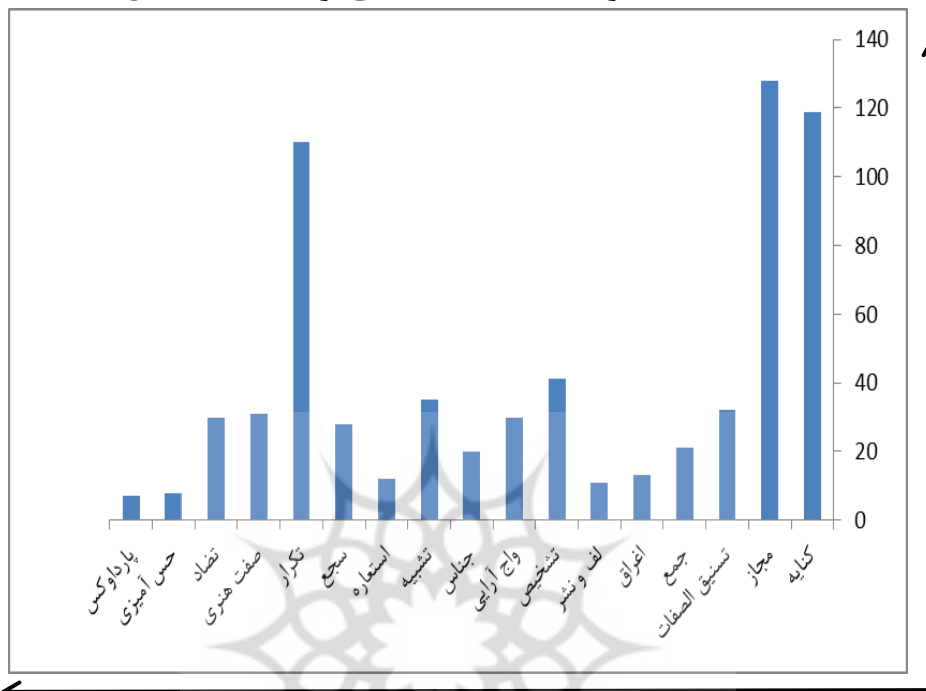
مطالعه سبکی نوروزنامه در لایه ادبی (مورد شناسایی: همه کتاب)

امکانات ادبی نوروزنامه

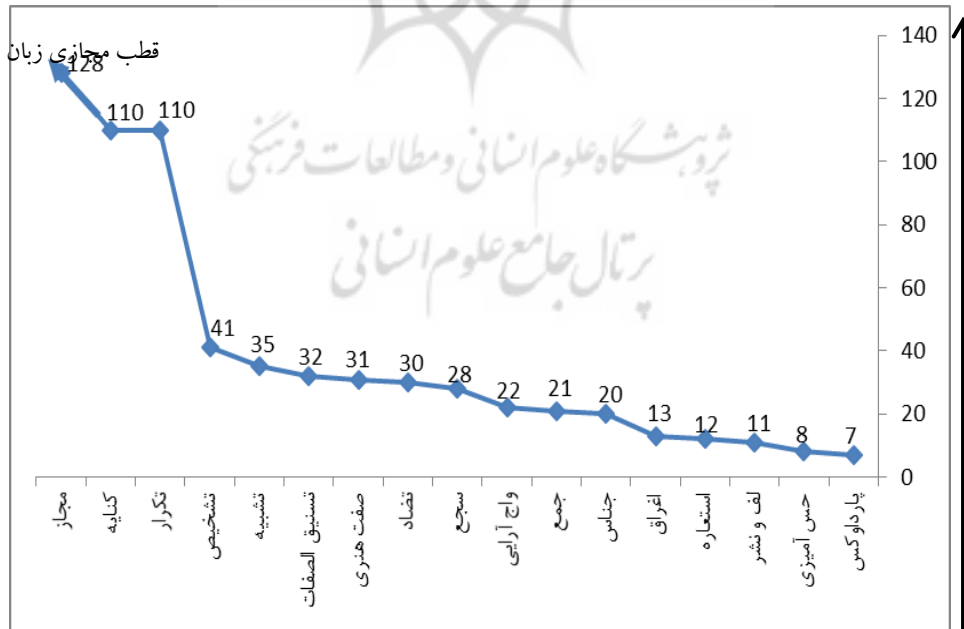
ردیف	نام آرایه ادبی	کل کتاب	متوسط هر صفحه
۱	کنایه‌های زبانی	۵۳۹	۷
۲	کنایه‌های زبانی	۳۸۴	۵

۳	مجاز	۹۸۹	۱۳
۴	تنسیق الصفات	۲۰۳	۳
۵	جمع	۱۳۸	۲
۶	اغراق	۹۴	۱
۷	لف و نشر	۸۹	۱
۸	تضاد	۲۱۲	۳
۹	تشخیص	۲۸۷	۴
۱۰	واج آرایی	۱۴۰	۲
۱۱	جناس	۱۳۷	۲
۱۲	تشبیه	۲۱۴	۳
۱۳	استعاره	۷۳	۱
۱۴	سجع	۱۹۶	۳
۱۵	صفت هنری	۲۰۹	۳
۱۶	پارادوکس	۳۷	۱
۱۷	حس آمیزی	۴۱	۱
۱۸	تکرار	۷۳۵	۱۱

جدول شماره ۱۱ نمودار بسآمد امکانات ادبی نوروزنامه در مقیاس صد

جدول شماره: ۱۲- نمایش حرکت زبان از نقطه صفر به آراستن برونه زبان در نوروزنامه

زبان معیار

نقطه صفر

۲-۳- مقایسه آماری و مطالعه تطبیقی امکانات ادبی در آثار نثر مرسل

برای رسیدن به شاخص‌های سبک دوره، به روش استقرایی ناقص، ده صفحه از هر اثر به صورت تطبیقی مطالعه شده است تا با توجه به زمان پیدایش هر کدام از آثار فوق، تغییرات تدریجی جمال‌شناسی نثر مرسل از درونه زبان به سوی برونه زبان دقیق‌تر نشان داده شود. در این راه، تلاش شده تا متونی انتخاب گردد که اغلب ویژگی‌های زبانی و ادبی نثر مرسل را داشته باشد. از این رو، از کتاب *تاریخ بلعمی*، بخش خیر مولود پیغمبر ما (ص) از صفحات ۷۴۳-۷۳۳ به تصحیح بهار؛ از *تاریخ سیستان* نیز مولود محمد مصطفا (ص) از صفحه ۷۰-۶۰؛ از کتاب *نوروزنامه*، حکایت اندر معنی پدید آمدن شراب از صفحه ۷۰-۶۰ و کل متن موجود *مقدمه شاهنامه ابومنصوری* انتخاب گردیده است.

با دقت در آمار، ارقام و بسامد صنایع لفظی و معنوی، تحولات زبانی و ادبی را از آغاز نثر مرسل تا دوره کمال آن، می‌توان دریافت. تحولات به گونه‌ای است که کاربرد صنایع ادبی در نثر مرسل با گذشت زمان رو به افزایش است. کاربرد صنایع ادبی یک تفاوت عمده‌ای با آثار دوره‌های بعدی دارد. در نثر مرسل صنایع ادبی با وجود بسامد پایین در خدمت بلاغت نحوی است و به جای تزئین ظاهر کلام، درونه زبان را پر بار و هنری کرده است. تحولات و تغییرات اجتماعی-سیاسی، سلیقه نویسنده‌گی را هم تحت تأثیر قرار داده؛ از این رو، شیوه‌ها و سبک‌های فردی و شخصی در نثر مرسل به تدریج دچار تغییر و تحول شده‌اند. در ادامه چهار اثر مورد نظر به صورت آماری مقایسه شده‌اند. آمارهای به دست آمده، نشان می‌دهد که آرایه‌های ادبی به مرور زمان در نثر مرسل زیادتر می‌شود. در کتاب *نوروزنامه* لایه بیرونی زبان نسبت به کتاب‌های قبل از خود غنی‌تر است. در ادامه تأثیر هر کدام از عناصر ادبی که بسامد بالایی در متون نثر مرسل دارند، بررسی می‌شود.

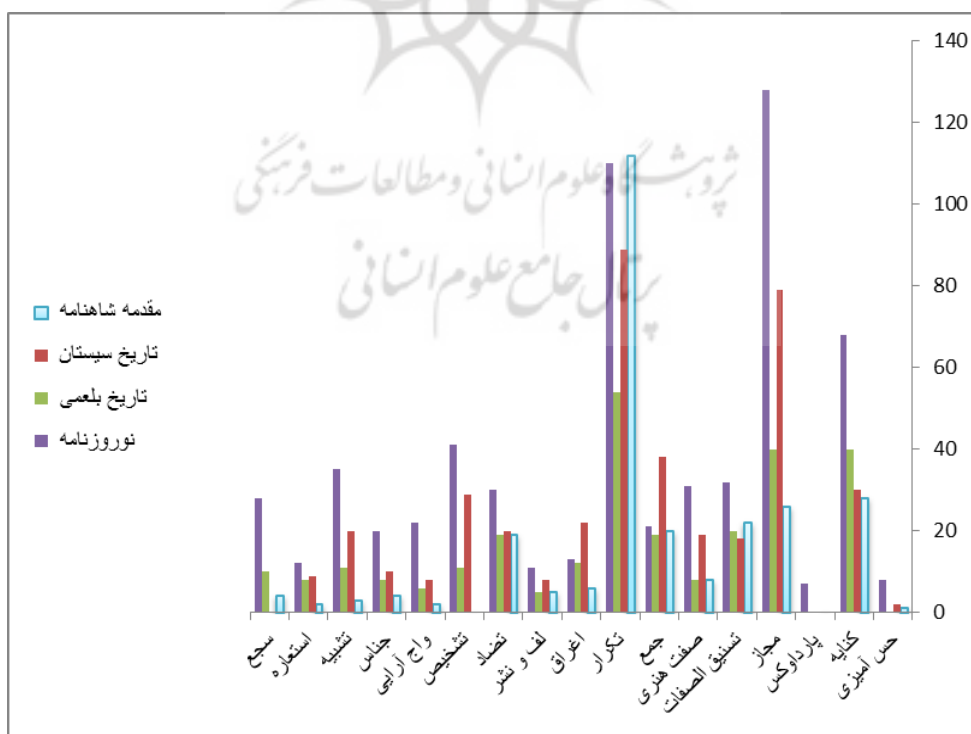
جدول شماره ۱۳- مقایسه بسامد صناعات ادبی در چهار کتاب

(مقدمه شاهنامه ابومنصوری- تاریخ سیستان- تاریخ بلعمی و نوروزنامه در ده صفحه)

ردیف	نام آرایه ادبی	مقدمه شاهنامه	تاریخ سیستان	تاریخ بلعمی	نوروزنامه
۱	کنایه	۴۰	۵۰	۶۹	۱۱۹
۲	مجاز	۲۶	۷۹	۴۰	۱۲۸

۳	تنسيق الصفات	۲۲	۱۸	۲۰	۳۲
۴	جمع	۲۰	۳۸	۱۹	۲۱
۵	اغراق	۶	۲۲	۱۲	۱۳
۶	لف و نشر	۵	۸	۵	۱۱
۷	تضاد	۱۹	۲۰	۱۹	۳۰
۸	تشخيص	-	۲۹	۱۱	۴۱
۹	واج آرایي	۲	۸	۶	۲۲
۱۰	جناس	۴	۱۰	۸	۲۰
۱۱	سجع	۴	-	۱۰	۲۸
۱۲	تكرار	۱۱۲	۸۹	۵۴	۱۱۰
۱۳	صفت هنري	۸	۱۹	۸	۳۱
۱۴	حس آميزي	۱	۲	-	۸
۱۵	پاردوكسي	-	-	-	۷

نمودار شماره ۱۴- (مقایسه نمودار امکانات ادبی چهار کتاب در مقیاس صد)

با مطالعه تطبیقی امکانات ادبی چهار اثر مهم از کتاب‌های نثر مرسل مشخص می‌شود که با گذشت زمان، بر تعداد صنایع ادبی آنها افزوده شده و از این طریق جمال‌شناسی برونه زبان تقویت گردیده است. علاوه بر ازدیاد این نوع امکانات ادبی، کارکرد هنری آنها نیز دچار تحول شده و موجب کاهش قدرت زیبایی‌شناسی درونۀ زبان و افزایش قدرت هنری برونۀ زبان گشته است. در ادامه، به این نوع کارکرد هنری برخی از صنایع پر کاربرد اشاره می‌شود.

۲-۳-۱- نقش زیبایی‌شناسی تنسیق الصفات در متون نثر مرسل

«تنسیق الصفات آن است که برای یک چیز صفات پی در پی بیاورند» (وحیدیان کامیار، ۱۳۷۸: ۱۱۲). این ویژگی در نثرهای دوره اول زبان فارسی بسامد بالایی دارد. آنچه که باعث شده تا تنسیق الصفات مورد توجه این تحقیق قرار گیرد، تأثیر بسامد آن در برونه و درونۀ زبان است. افزایش تنسیق الصفات، موجب افزایش «واو» عطف شده و تأثیر مستقیمی در طولانی شدن جمله‌ها دارد. همین نکته، موجب کم شدن قدرت درونۀ زبان می‌شود و نویسنده برای جبران جمال‌شناسی نثر، مجبور می‌شود، برونۀ کلام را بیاراید. مثال‌های زیر نشان‌دهنده این خصلت تنسیق الصفات است. هرچقدر از تاریخ سیستان و تاریخ بلعمی دور می‌شویم و به زمان خلق نوروزنامه نزدیک‌تر می‌شویم، با افزایش تنسیق الصفات، حرف واو عطف نیز بیشتر می‌گردد و به دنبال آن، بر طول جمله‌ها افزوده می‌شود.

«خرکی بود ماده و لاغر و ضعیف و خرد... آن خر تیز همی رفت به شتاب و نشاط، پیش همه کاروان اندر». (بلعمی، ۱۳۸۳: ۷۳۷)؛ «محمد را دیدم به خواب اندر، به صوفی سپید اندر پیچیده و به حریر اندر نوشته». (تاریخ سیستان، ۱۳۶۶: ۶۵)؛ «ترا شیرخواره‌ای می‌آید که سید اولین و آخرین است». (همان: ۶۴) «به هرات پادشاهی بود کامکار و فرمانروا، با گنج و خواسته بسیار و لشگری بی‌شمار... او را پسری بود نام او باذام سخت دلیر و مردانه و با زور بود». (خیام، ۱۳۱۲: ۶۵)؛

دو نمودار زیر رابطه ازدیاد «واو عطف» و طول جمله‌ها را به خوبی نشان می‌دهد:

جدول شماره ۱۵

بسآمد واو عطف در کتاب‌های نثر مرسل (جامعه آماری ۵۰۰ جمله)

نام کتاب	تاریخ بلعمی	تاریخ سیستان	نوروزنامه	مقدمه شاهنامه
تعداد حرف واو عطف	۲۰	۳۵	۷۰	۳۰
درصد	٪۴	٪۷	٪۱۴	٪۶

جدول شماره ۱۶

میزان طول جمله در هر کتاب (جامعه آماری ۵۰۰ جمله از هر کتاب)

نام کتاب	تاریخ بلعمی	تاریخ سیستان	نوروزنامه	مقدمه شاهنامه
تعداد کلمات	۲۵۵۰ کلمه	۲۰۰۰ کلمه	۲۵۰۰ کلمه	۲۷۵۰ کلمه
تعداد افعال	۵۰۰ فعل	۵۰۰ فعل	۵۰۰ فعل	۵۰۰ فعل
متوسط تعداد کلمات هر جمله	۵/۱ کلمه در هر جمله	۴ کلمه در هر جمله	۵ کلمه در هر جمله	۵/۵ کلمه در هر جمله

اگر تاریخ سیستان را با نوروزنامه مقایسه کنیم، در پانصد جمله از کتاب تاریخ سیستان سی و پنج حرف واو عطف وجود دارد، اما این آمار در نوروزنامه دو برابر شده است. همین مؤلفه موجب شده تا طول جمله‌های نوروزنامه تقریباً یک و نیم برابر طول جمله‌های تاریخ سیستان گردد. دو نمودار تطبیقی صفحات قبل نشان‌دهنده این است که طولانی شدن جمله‌ها رابطه مستقیمی با بسآمد تنسیق الصفات، تضاد، تشبیه، جناس در متون نثر مرسل دارد. به طوری که این ویژگی در کتاب‌های تاریخ سیستان و تاریخ بلعمی تا حدودی مشابه هستند، اما آمار این دو کتاب، فاصله معناداری با آمار نوروزنامه دارد. این نکته به خوبی نشان می‌دهد که زبان فارسی هر چه از دوران اول فاصله می‌گیرد و به دوران نثر فنی نزدیک می‌گردد و بر قدرت برونه زبان می‌افزاید.

۲-۳-۲- تحولات زیبایی‌شناختی آرایه تکرار در نثر مرسل

نویسندگان نثر مرسل برای ادبیت بخشیدن به کتاب‌های خود از آرایه تکرار بسیار بهره برده‌اند. هرچند برخی از صاحب‌نظران تکرار را در حوزه زبانی قرار داده‌اند، اما در متون نثر مرسل بُعد ادبی تکرار بسیار چشمگیر است. به طوری که گاه موجب آشنایی زدایی در کلام، ایجاد موسیقی در زبان و سبب برجستگی متن می‌شود. تکرار در نثر مرسل به سه گروه تقسیم می‌شود: ۱- تکرار واژه‌ها ۲- تکرار جمله ۳- تکرار حروف و وندها.

تکرار واژگان: در نثر مرسل واژگان با تکرارهای خود نقش پررنگی در زیبایی‌شناسی دارند. یکی از پرسامدترین آنها تکرار افعال است. بخشی از این تکرارها به ویژگی زبان فارسی مربوط است. «یک خصوصیت در زبان فارسی وجود دارد که در عربی نیست و آن عبارت است از وجود افعال ربطی». (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۱: ۱۳۷) نویسندگان نثر مرسل با بهره‌گیری از این ویژگی توانسته‌اند با هنرمندی از تکرار محلّ جلوگیری کنند و آن را به یک صنعت ادبی زیبا بدل کنند و برونه زبان را تزیین نمایند.

«سپاس باد یزدان دانا و توانا را که آفریدگار جهان است و داننده آشکار و نهان است و راننده چرخ زمان است و دارنده جانوران است و آورنده بهار و خزان است و درود بر محمد مصطفی که خاتم پیامبران است» (بلعمی، ۱۳۸۳: ۱) «اول نگرستن به روی علما از عبادت است؛ و دیگر نگرستن به روی مادر و پدر از عبادت است؛ و سه دیگر نگرستن در قران از عبادت است؛ و چهارم نگرستن به خانه کعبه اندر از عبادت است؛ و پنجم نگرستن به آب زمزم از عبادت است.» (ترجمه تفسیر طبری، به نقل از: یغمایی، ۱۳۶۷، ج ۱: ۷)

تکرار حروف: نکته‌ای که در تکرار حرف در حوزه قطب مجازی زبان باید ذکر کرد، ایجاد توازن‌های آوایی، واج‌ارایی و جادوی مجاورت در کلام است که از طریق واج‌آرایی بار عاطفی جمله‌ها را قدرت بخشیده و بر خواننده تأثیر روانی زیبایی‌شناسانه می‌گذارد. در نمونه‌های زیر تکرار وندها نشان دهنده ویژگی سبک عمومی نثر مرسل است که تأثیر بلاغی دل‌انگیزی برمتون این دوره گذاشته است.

«سال‌های تنگی اندر آمد و سال دیگر قحطی اندر افتاد» (بلعمی، ۱۳۸۳: ۲۱۰) «آن پسر که برادر یوسف بود، به یادگار بازداشت. آن درم را که یوسف باز ایشان داده بود، باز آوردند. برادر را به حکم شریعت ابراهیم بازگرفت... یوسف را خواهش

کردند و گفتند: اگر تو این را بازگیری...» (بلعمی، ۱۳۸۳: ۲۱۵) «همی بتافت به آفتاب اندر... سپاه فراز رسید... امیرتان را بگویند تا ایدر فراز آید. امیر فراز صومعه شد و سپاه را گرد صومعه اندر فراز آورد.» (بلعمی به نقل از بهار، ۱۳۸۱، ج ۲: صص ۳۱-۳۰)

تکرار جمله: مهم‌ترین نقش زیبایی‌شناختی تکرار جمله، ایجاد توازن نحوی است که در نثر مرسل به وفور مشهود است. نمونه‌های زیر نشان‌دهنده این نکته بلاغی است:

«گفت: به مظالم بودی؟ گفتا: بودم؛ گفت: هیچ کس از امیر آب گله کرد؟ گفت: نه؛ گفت: الحمدالله. گفت: به پای جوب عمار گذشتی؟ گفتا: گذشتم، گفت: کودکان بودند آنجا؟ گفت: نه؛ گفت: الحمدالله. گفتا: به مناره کهن بودی؟ گفتا: بودم، گفت: روستائیان بودند آنجا؟ گفت: نه؛ گفت: الحمدالله.» (تاریخ سیستان، ۱۳۶۶: ۲۶۶)، «به نَسَب از سوی پدر پاک و از جانب مادر کریم. اگر نسبت او نگری، به از روی. و اگر به رویش نگری، به از نسب. و اگر به خلقتش نگری، به از خلق» (بلعمی، ۱۳۸۳: ۷۷)

آمار نشان می‌دهد که آرایه تکرار در تاریخ بلعمی به طور متوسط در هر صفحه پنج مورد است. هرچند تکرار به عنوان ویژگی عمومی سبک نثر مرسل در حوزه واژگان، فعل‌ها و جمله‌ها محقق شده است، اما در تاریخ بلعمی و تاریخ سیستان نویسنده از آن استفاده کرده تا از لایه بلاغت ادبی به لایه بلاغت نحوی نقبی بزند و از طریق آن، بلاغت نحوی زبان را پربار و غنی نماید. در تاریخ سیستان به طور متوسط در هر صفحه ۹ مورد از آرایه تکرار، استفاده شده است که نویسنده با هنرمندی به وسیله آن موسیقی زبان را غنی کرده است. در تاریخ سیستان بیش از هر کتابی تکرار موجب شده تا کلام در درون زبان حرکت نماید و شکل هنرمندانه‌ای به خود بگیرد. تکرارهای مقدمه شاهنامه در هر صفحه تقریباً ۱۱ مورد است که اغلب افعال ربطی تکرار شده‌اند. این نکته نشان‌دهنده آن است که به مرور زمان، فارسی‌زبانان از قابلیت‌های فعل ربطی بهره کمتری برده‌اند. سیر تحوّل تکرارها بعد از مقدمه شاهنامه، تحت تأثیر زبان قرآن کریم در کتب تاریخ بلعمی و تاریخ سیستان دارای تنوع بیشتری شده است؛ به گونه‌ای که هم‌زمان از فعل ربطی، حروف و پیشوندها، سایر افعال و کلمات دیگر مکرر استفاده شده‌است. هرچند در هر صفحه از

نوروزنامه یازده واژه تکرار شده‌اند، اما از بسامد افعال ربطی کم شده و اغلب سایر کلمات تکرار شده‌اند که این موضوع از بلاغت‌های درونه زبان کم کرده و برونه زبان را تقویت نموده است.

۲-۳-۳- کارکرد بلاغی تشخیص در نثر مرسل

جرجانی بر این باور بود که مجاز از دو راه وارد جمله می‌شود. «مجاز از دو راه بر جمله داخل می‌شود و این جایی است که معنایی به معنایی یا صفتی به صفتی تشبیه شود و استعاره شوند. آنگاه برای این‌ها فعلی آورده شود که اثبات آن فعل به آن معنی یا صفت درست نیست. اینجاست که مجاز هم بر اثبات و هم بر اثبات شده راه می‌یابد. مانند این که کسی بگوید: دیدار تو مرا زنده کرد که مراد این است که دیدار تو مرا دلگرم ساخته است» (جرجانی، ۱۳۸۹: ۳۰۷) در کتاب‌های نثر مرسل، به ویژه در بیان حکایت‌ها، توجه به این نوع مجاز بسیار بوده و از آن در زیبایی، تحرک بخشیدن به جمله‌ها، آفرینش صورخیال، تصرف در اشیاء و ... بهره گرفته شده‌است. در ادامه بخشی از تاریخ بلعمی بازخوانی می‌شود تا مشخص گردد که چگونه نویسنده از طریق مجاز عقلی جهان اندیشه خود را به جهان اشیاء پیوند داده است؟

«چون به کوه بر همی‌رفت، کوه بلرزید. گفت: چه روز آمد مرا که پیغامبری پسر خویش بر من بر می‌کشد؟! ... ابراهیم (ع) سر پسر به کنار بگرفت و همی‌گریست و آسمان‌ها و زمین‌ها و کوه‌ها و فرشتگان با او همی‌گریستند... چون کارد بر قفای کودک نهاد و نیرو کرد، کارد برگشت و روی تیز از برآمد و کند از سوی قفای کودک. ابراهیم عجب داشت از آن. و پسر چون تیزی کارد نیافت، گفت: ای پدر چه بودت، چرا چندین تأخیر همی‌کنی؟! گفت: ای پسر عجب همی‌بینم از قضای خدای تعالی! این کارد برگشت و روی کند سوی تو آمد و تیزی سوی زبر» (بلعمی، ۱۳۷۲: ۶۴)

در بخش‌هایی که ذکر شد، جمال‌شناسی جمله‌ها از طریق مجاز عقلی و تصرف خیال انسانی در اشیاء محقق شده است. مجاز عقلی دارای جایگاهی است که بر اساس آن معنی کلام از طریق اغراق، شکوه و فخامت پیدا می‌کند. هم‌نشینی سر با پسر، ابهام دل‌انگیزی که در لفظ «کنار» ایجاد شده، تکرار فعل همی‌گریست، تقدم نهاد بر سایر اجزای جمله،

واج آرای «سین»، استفاده از حرف ربط واو، شتابی که از طریق آن بر زبان وارد شده، همگی حول محور تشخیص شکل گرفته و متن را زیبا و دلنشین کرده است. «این نوع مجاز به تنهایی گنجی است از گنجینه‌های بلاغت و برای نویسنده بلیغ کمک و سرمایه گران- بهایی است در ابداع کلام و زیبا آوردن آن و میدانی است برای جولان در طریق بیان و این که بتواند کلام را موافق طبع و در عین حال زیبا بیاورد». (جرجانی، ۱۳۶۸، ۳۷۰) تاریخ سیستان و نوروزنامه نیز با این نوع مجاز زینت بسیار یافته‌اند. «هبل و دیگر بتان به روی اندر افتادند و به زبانی فصیح هبل گفت از ما دور ای پیر! کی هلاک ما بر دست این کودک خواهد بود». (تاریخ سیستان، ۶۹:۱۳۶۶)

آرایه تشخیص در مقدمه شاهنامه ابومنصوری وجود ندارد. در تاریخ بلعمی در هر صفحه به طور متوسط یک مورد است. در تاریخ سیستان در هر صفحه به سه مورد می‌رسد و در نوروزنامه هر صفحه به طور متوسط بیش از چهار مورد تشخیص دارد. البته تشخیص‌های نوروزنامه با تشخیص‌های تاریخ سیستان و تاریخ بلعمی تفاوت کاربردی دارد. در تاریخ بلعمی و تاریخ سیستان، تشخیص‌ها از نوع جان‌دار پنداری اشیاء در پیرنگ حکایت‌هاست، اما در نوروزنامه، تشخیص‌ها برخاسته از نوعی ترکیب‌های اضافه استعاری است. افزایش تشخیص‌ها نشان دهنده این است که ترکیبات استعاری رو به ازدیاد و برونه زبان در حال تقویت است.

۲-۳-۴- جمال‌شناسی تضادهای نثر مرسل

هیچ عنصری مثل تضاد و تنش‌های معنایی موجب برجسته شدن عنصر مقصد نمی‌شود. سیاهی زمانی برجستگی پیدا می‌کند که در مجاورت سفیدی قرار گیرد. بنابراین اگر با تعریف یا کوبسن به مجاز توجه کنیم، واژگان در مجاورت هم قرار می‌گیرند تا از همدیگر قدرت معنایی و بلاغی بگیرند. در متن زیر، بلعمی با تنش‌های معنایی موجب برجستگی و زیبایی اثر خود شده است.

«آن شب موکل به خواب دید؛ چنان که کسی از آسمان فرود آید و او را گوید:
خویشن را بر خون سعید بن جبیر گرفتار مکن. او سعید را گفت: من به خواب
چنین دیدم، برخیز و بگریز. سعید گفت: «تو کلت علی الله» و نگریخت... دیگر
روز سعید بن جبیر را بیرون آوردند با بند و پیش او به پای کردند. حجاج با او

چنان مناظره کردی که مردمان گفتند او را عفو خواهد کردند. و او را گفت: «یا پسر جبیر! هیچ کس به جای کسی بیش از آن نیکویی کند که من به جای تو کردم؟ تو را به کوفه قاضی کردم. چون کوفیان گفتند: نخواهیم؛ تو را به قاضی مشرف کردم. برخازن بیت المال تو را مشرف کردم تا از بیت‌المال درمی بی‌خط تو بیرون نیامد، و شمار خازن، بی‌خط تو نپذیرفتم. گفت: آری؛... حجاج او را دشنام داد و نامش باشگونه بازگردانید. گفت: یا شقی بن کثیر» (بلعمی، ۲۵۴:۱۳۷۲)

در همین متن کوتاه، در چند جا از تضاد برای برجسته شدن متن استفاده شده است، اما اوج زیبایی و برجسته‌سازی متن استفاده از تنش معنایی نام یکی از شخصیت‌های حکایت است. سعید بن جبیر به معنی خوشبخت پسر شکسته بند است. هنگام اسارت و شکست خوردن، حجاج او را با عنوان «شقی بن کثیر» یعنی بدبخت پسر بسیار شکسته خطاب می‌کند و رابطه ادبی دل‌انگیزی با نام و عاقبت سرنوشت او ایجاد می‌کند که بخش عمده‌ای از زیبایی متن بر اثر تنش‌های معنایی و تضادهای موجود در متن است. در نمونه‌های زیر این خاصیت، کاملاً پیدا است.

«سپاس و آفرین خدای را کی این جهان و آن جهان را آفرید و ما بندگان را اندر جهان پذیردار کرد. نیک اندیشان و بذکرداران را پاداش و پادافره برابر داشت.» (مقدمه شاهنامه، به نقل از رضازاده، ۱۳۸۶: ۱۲۷)

مجاورت واژگان: خدای و بندگان، این جهان و آن جهان، پاداش و پادافره، نیک اندیشان و بذکرداران موجب برجستگی شده. تضاد در این عبارت بسیار چشمگیر و زیباست. آمار نشان می‌دهد که در متون نثر مرسل، آرایه تضاد نسبت به آرایه‌های دیگر بسامد بیشتری دارد و باعث دل‌انگیزی متن شده. به طور متوسط، تضاد در هر صفحه تاریخ سیستان دوبار تکرار شده است. تضادهای تاریخ سیستان نسبت به تاریخ بلعمی و مقدمه شاهنامه بیشتر است و نسبت به نوروزنامه کمتر. این آمار نشان می‌دهد که نثر مرسل هر چه جلوتر آمده، از آرایه تضاد بیشتر استفاده کرده، اما فرق اساسی کاربرد تضاد در تاریخ سیستان و تاریخ بلعمی با متون دوره‌های بعدی در این است که تضاد بدون توجه به کلمات هم‌جوار به کار رفته، اما کاربرد تضاد در فضای این آثار در مجاورت با

واژگان دیگر، آرایه‌هایی چون: مراعات‌النظیر، تکرار، توازن‌ها و ... را هم به وجود آورده و زبان را از درون قدرت هنری بخشیده‌است.

۲-۳-۵- جمال شناسی لفّ و نشر در نثر مرسل

مهم‌ترین عامل زیبایی لفّ و نشر در نثر مرسل به توازن‌های نحوی آن مربوط است. این شگردهای هنری چون در درونۀ زبان اتفاق می‌افتد، دقت بیشتری لازم است تا درک شود. از طرفی، هم‌نشینی واژگان متناسب هم‌نقش در کنار هم موجب برجسته شدن و اعجاب‌انگیزی کلام می‌گردد. گاه در دل لفّ و نشر مؤلفه‌هایی چون: شبکه معنایی، تضاد، هم‌نشینی نقش‌های واحد و تشابه و تباین، جناس و تکرار واژگان موجب زیبایی سخن می‌شود. زمانی نیز، تعلیق و انتظار موجب زیبایی لفّ و نشر می‌گردد. «معمولاً در بخش اول معنی ناتمام است. بنابراین شنونده کنجکاو می‌شود و منتظر دنباله مطلب است.» (وحیدیان کامیار، ۱۳۸۷: ۷۵) ابهام بخش اول (لفّ) موجب می‌شود تا مخاطب به تلاش ذهنی پردازد و به مکاشفه و شهود برسد.

«این سخن از راست و دروغ، به پیراهن پدید آید. اگر این پیراهن از پس دریده

است، این زن دروغ‌زن است و غلام راست‌گوی، و اگر از پیش دریده است، این

غلام دروغ‌زن است و زن راست‌گوی.» (بلعمی، ۱۳۸۳: ۱۹۵)

نویسنده در بخش اول، سخن راست و دروغ را در لفافه با پیراهن مرتبط داشته. در بخش دوم با استفاده از شگرد مذهب کلامی آن را تشریح نموده، اما آنچه که موجب زیبایی عمیق تر لفّ و نشر شده، ترکیب و هم‌نشینی واژگان متضاد «راست و دروغ، پس و پیش، تضاد معنایی غلام و زن، دروغ‌زن و راست‌گوی است. عامل زیبایی دیگر لفّ و نشر به هم‌نشینی و مجاورت «پیراهن، پدید آید و پس» مربوط است که سبب واج‌آوایی دلنشینی شده است. این توازن آوایی در هم‌نشینی «دروغ‌زن و زن» به اوج می‌رسد. نکته سوم زیبایی‌شناسی، در بلاغت دل‌انگیز تکرار است که از مجاورت واژگان: «پیراهن، این، زن، دریده، است، غلام، راست‌گوی، دروغ‌زن و ...» به دست می‌آید. ایجازی که از طریق حذف برخی از عناصر جمله به دست می‌آید، موجب پر بارشدن کلمات حاضر و برجستگی لفّ و نشر گردیده. رابطه جناسی که بین دو واژه «زن» ایجاد شده، از طریق مجاورت و ترکیب، درک می‌شود و لفّ و نشر را زیباتر می‌نماید.

زیباترین عنصری که لفّ و نشر را برجسته کرده، به توازن نحوی موجود در متن برمی‌گردد. تشابه و تباین‌های نقشی، چنان هماهنگ و منظم ترکیب شده‌اند، که درونه زبان را از زیبایی خود سرشار کرده. این مختصات ادبی در اغلب کتب نثر مرسل وجود دارد و به عنوان ویژگی سبک عمومی نثر مرسل تلقی می‌گردد. در همه آثار آمیزش دل‌انگیز بیان و معانی و حرکت عناصر ادبی از درجه صفر زبان به قطب مجازی زبان مشهود است و می‌توان آن را مهم‌ترین مؤلفه زیبایی‌شناسی مشترک این سبک برشمرد. نمونه فاخر زیر، آمیزش لفّ و نشر را با آرایه‌های دیگر و نیز همراه شدن بلاغت نحوی برخاسته از توازن نحوی به خوبی نشان می‌دهد:

«کار سیستان اندر سه چیز بسته است. عمارت و الفت و معاملت؛ هر سه برسیدم؛ عمارت حدیث امیر آب است. پرسیدم که اندر مظالم هیچ کس از امیر آب گله کرد؟ گفت: نه. دانستم که اندر حدیث عمارت تأخیر نیست. و الفت، ابتدای آن جوبکی باشد... اصل جوبکی به پای جوب عمار کودکان کنند. پرسیدم. گفتا: نبود. دانستم که الفت بر جای است. سه دیگر معاملت عمال و رعیت باشد. چون بر رعیت زیادت و بیدادی باشد، تدبیر خویش به پای مناره کهن کنند و به مظالم شوند. چون نبودند آنجا؛ دانستم که بر رعیت جور نیست.» (تاریخ سیستان، ۱۳۶۶: ۲۶۶)

لفّ و نشر در جامعه آماری مقدمه شاهنامه پنج مورد، در تاریخ بلعمی شش مورد، در تاریخ سیستان هشت مورد و در نوزدهم یازده مورد به کار رفته که نگاهی دوباره به نمونه‌های ذکر شده، نشان می‌دهد، این آرایه ابتدا با شیب ملایمی حرکت کرده و در ادامه شیب آن تند می‌شود. از سویی نیز، از قدرت درونی و بلاغت‌های نحوی برخاسته از توازن آن به مرور زمان کم می‌گردد. همه این نکته‌ها دلیلی بر حرکت تدریجی زیبایی‌ها از درونه زبان به سوی برونه زبان هستند که بستر نثر فارسی را با یک تحول مهم تاریخی و سبکی، آماده ورود به دوره نثر فنی می‌کنند.

۲-۳-۶- صفت‌های هنری در متون نثر مرسل

صفت‌های هنری بی‌آن‌که به ذهن‌گرایی مطلق منجر شوند، بسیار طبیعی و واقع‌گرا هستند و کاملاً با روحیه واقعیت‌گرایی و طبیعی مردمان دوره سبک خراسانی سازگارند. از این‌رو، جای خالی نقش بلاغی استعاره و تشبیهات خیالی را به خوبی پر کرده‌اند. «تشبیه و

استعاره حادثه را محدود و کوچک می‌نماید». (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۵: ۴۴۷) اما صفت‌های هنری حوادث را بسیار طبیعی به نمایش می‌گذارند و مناسب این نوع متون هستند. به همین دلیل در نثر مرسل به جای استعاره و تشبیه‌های ذهنی از صفت‌های هنری استفاده شده است. نمونه مذکور نشان‌دهنده این نکته است: «چون سخن گوید، خوش سخن و خوش خوی و خوش زبان و خوش آواز باشد». (بلعمی، ۱۳۸۳: ۷۷) آنچه که در متن بالا موجب خلق زیبایی شده، هم‌نشینی صفت‌هایی است که در اثر مجاورت، همدیگر را تقویت کرده و با هر صفت تازه بر قدرت واژگان افزوده شده است. از مؤلفه‌های زیبایی آن، می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

- الف) اولین مؤلفه زیبایی نثر، ترکیب و هم‌نشینی واژگان مناسب است.
- ب) دومین عامل، جانشین شدن صفت‌ها به جای موصوف است که سبب ایجاد کلام شده است.
- ج) سومین ویژگی آن به صفت‌هایی مربوط است که خود در درون واژه بلاغت تصویری ایجاد کرده است.
- د) چهارمین نکته، به تکرار واژه «خوش» برمی‌گردد که موجب ایجاد آهنگ و موسیقی دل‌انگیزی در ساختار جمله شده است.
- ر) عامل پنجم، به تکرار واج «خ و ش» مربوط است که کنار هم قرار گرفتن آن دو، از نظر روانی برای مخاطب خوشایند است.
- ز) صفت‌های هنری در کلام یک نوع توازن آوایی، توازن واژگانی و توازن نحوی ایجاد کرده‌اند. قرار گرفتن صفت‌های هم‌نقش در کنار هم، علاوه بر ایجاد آوای خوش و توازن واژه‌ها، موجب شده تا ساختار نحوی و بلاغی زیبایی به وجود آید و با تنوع بخشیدن به ساختار نحوی، آن را از ساختار زبان معیار متفاوت نماید و با آشنایی زدایی، به برجستگی متن منجر گردد.

از جمله‌های: «چون سخن گوید؛ خوش سخن و خوش خو و خوش زبان و خوش آواز باشد» فرمول زیر به دست می‌آید:

قید + مفعول + فعل / مسند / حرف ربط / مسند / حرف ربط / مسند / مسند / مسند / فعل.

هم‌نشینی نقش‌های مشابه و حرف ربط موجب توازن نحوی شده است. این همان نکته‌ای است که موجب تقویت درونۀ زبان می‌شود. نمونه‌های دیگری از صفت‌های هنری در زیر آمده که با توازن نحوی و واژگانی، صنعت تضاد، مراعات‌النظیر، تکرار، سجّع و... بسیار زیبا شده است.

«سود این نامه هر کسی را هست و رامش جهان است و انده‌گسار
 انده‌گنان است و چاره‌درماندگان است... به اول دادگر بود و به آخر
 بی‌داد گشت». (مقدمه شاهنامه، به نقل از ملک‌زاده، ۱۳۸۶: ۵-۴) «ترا
 شیرخواره‌ای می‌آید که سید اولین و آخرین است». (تاریخ سیستان، ۱۳۶۶
 : ۶۴) «موسی ندانست کین کشنده را می‌جویند». (بلعمی، ۱۳۸۳: ۲۵۸) «دو
 دختر بود شعیب را؛ رسیده و شوی ناکرده... زرد بود و شیرین بود؛ و هر
 دو نیکو بودند و شعیب را به خانه مزدور نبود و مزدور همی جستند تا او را
 به مزد گیرند». (بلعمی، ۱۳۸۳: ۲۵۹)

۳- نتیجه‌گیری

بررسی مؤلفه‌های زیبایی‌شناسی برونۀ زبان در چهار اثر جامعه آماری این تحقیق بیانگر آن است که امکانات ادبی در عرصۀ برونۀ زبان اثر گذاشته و در آمیزش دل‌انگیز با علم معانی در لایۀ درونی زبان نیز نفوذ کرده‌اند. در این راه، رهایی و آزادی‌های زبانی حاصل از شرایط اجتماعی - فرهنگی نیز موجب تقویت درونۀ زبان شده است؛ اما با گذشت زمان از قدرت درونۀ زبان کاسته شده و عناصر ادبی اغلب برونۀ زبان را جلا بخشیده است. در آثار دوره اول نثر مرسل، تکرار در هر چهار اثر بسآمد بالایی دارد و از ویژگی‌های شاخص آنها به حساب می‌آید. تکرار در نثر مرسل گاه به صورت جمله، گاه به شکل فعل و زمانی در قالب واژگان و حروف تجلی یافته است. تکرارها در شکل‌گیری توازن‌های نحوی و واژگانی و آوایی هم برونۀ زبان را پربار کرده و هم موجب زیبایی در درونۀ زبان شده است. نکته مهم این است که نوع تکرارها به مرور زمان عوض شده و از تکرارهای فعل معین، واژگان هم‌نقش و جمله کاسته شده و بر تکرار واژگان بدون توجّه به بلاغت نحوی افزوده شده است. این مهم، زیبایی زبان را از درون به برونۀ زبان انداخته و نگرش زیبایی‌شناختی را متحوّل نموده است.

تنسيق الصفات يكي ديگر از امكانات ادبي برونه زبان در اين متون است كه در آغاز اين دوره با آمزش دل انگيز با علم معاني، بيشتر در خدمت تقويت درونه زبان بوده، اما به مرور زمان افزايش يافته است. افزايش تنسيق الصفات، موجب افزايش «واو» عطف شده و تأثير مستقيمي در طولاني شدن جمله‌ها گذاشته است. هر چقدر از تاريخ سيستان و تاريخ بلعمرى دور و به زمان خلق نوروزنامه نزديك تر مي شويم، با افزايش تنسيق الصفات، حرف واو عطف نيز بيشتر مي گردد و به دنبال آن، بر طول جمله‌ها افزوده مي شود و زيبايي شناسي نثر مرسل از درونه زبان به برونه زبان منتقل مي گردد.

آرايه تشخيص در مقدمه شاهنامه ابومنصوري وجود ندارد. در تاريخ بلعمرى در هر صفحه به طور متوسط يك مورد است. در كتاب تاريخ سيستان در هر صفحه به سه مورد مي رسد و در نوروزنامه هر صفحه به طور متوسط بيش از چهار مورد تشخيص دارد. البته تشخيص‌هاي نوروزنامه با تشخيص‌هاي تاريخ سيستان و تاريخ بلعمرى تفاوت کاربردي دارد. در تاريخ بلعمرى و تاريخ سيستان، تشخيص‌ها از نوع جاندار پنداري اشياء در پيرنگ حكايتهاست، اما در نوروزنامه، تشخيص‌ها برخاسته از نوعي تركيب‌هاي اضافة استعاري است. افزايش تشخيص‌ها نشان دهنده اين است كه تركيبات استعاري رو به ازدياد و برونه زبان در حال تقويت است

آمار نشان مي دهد كه در متون نثر مرسل، تضادهاي تاريخ سيستان نسبت به تاريخ بلعمرى و مقدمه شاهنامه بيشتر است و نسبت به نوروزنامه كمتر. اين آمار بيانگر آن است كه نثر مرسل هرچه جلوتر آمده، از آرايه تضاد بيشتر استفاده کرده است. مطالعه تطبيقي آثار نثر مرسل نشان مي دهد كه آرايه لف و نشر ابتدا با شيب ملايمي حركت کرده و در ادامه شيب آن تند شده است. از سويي، از قدرت دروني و بلاغت‌هاي نحوي برخاسته از توازن آن به مرور زمان كم شده و در برونه زبان عمل زيبايي شناختي انجام داده است. همه اين نكته‌ها دليلي بر حركت تدريجي زيبايي‌ها از درونه زبان به سوي برونه آن است.

فهرست منابع

۱. ایگلتون، تری. (۱۳۹۵). **پیش درآمدی بر نظریه ادبی**. ترجمه عباس مخبر. چاپ نهم. تهران: نشر مرکز.
۲. بلعمی، ابوعلی. (۱۳۸۳). **تاریخ بلعمی**. تصحیح محمد تقی بهار. چاپ سوم. تهران: زوار.
۳. بهار، محمد تقی. (۱۳۸۱). **سبک‌شناسی نثر**، جلد دوم. چاپ هفتم. تهران: انتشارات زوار.
۴. بی‌نام. (۱۳۶۶). **تاریخ سیستان**. تصحیح: محمد تقی بهار. تهران: انتشارات پدیده خاور.
۵. بی‌نام. (۱۳۴۹). **مقدمه شاهنامه ابومنصوری**. تصحیح محمد قزوینی. منقول در فردوسی و شاهنامه او. تهران: انجمن آثار ملی.
۶. دهقانی، محمد. (۱۳۹۴). **ترجمه تفسیر طبری**. تهران: نشر نی.
۷. جرجانی، عبدالقاهر. (۱۳۶۸). **دلایل الاعجاز فی القرآن**. ترجمه محمد رادمثنش. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
۸. حق‌شناس، علی محمد. (۱۳۸۳). «شعر، نظم، نثر، سه گونه ادبی». *مطالعات و تحقیقات ادبی دانشگاه تربیت معلم*. سال اول، شماره ۱، صص ۵۱-۲۷.
۹. حق‌شناس، علی محمد. (۱۳۸۳). «آزادی و رهایی در زبان و ادبیات». *فصلنامه مطالعات و تحقیقات ادبی دانشگاه تربیت معلم*. ش ۳ و ۴، پاییز و زمستان ۱۳۸۳، صص ۵۸-۳۹.
۱۰. خیام، عمر. (۱۳۱۲). **نوروزنامه**. تصحیح مجتبی مینوی. تهران: کتابخانه کاوه.
۱۱. شفیع کدکنی، محمد رضا. (۱۳۸۵). **صور خیال در شعر فارسی**. چاپ دهم. تهران: انتشارات آگاه.
۱۲. شفیع کدکنی، محمد رضا. (۱۳۹۱). **رستاخیز کلمات**. چاپ چهاردهم. تهران: انتشارات آگاه.
۱۳. صفوی، کوروش. (۱۳۷۹). **از زبان‌شناسی به ادبیات**. جلد یکم. چاپ سوم. تهران: انتشارات سوره مهر.
۱۴. عمارتی مقدم، داوود. (۱۳۸۷). «رده‌بندی صناعات بدیعی در سنت رتوریک و دستوری کلاسیک غرب». *نقد ادبی*. شماره ۳. صص ۱۰۸-۸۹.
۱۵. فتوحی، محمود. (۱۳۸۵). **بلاغت تصویر**. تهران: انتشارات سخن.
۱۶. ناتل خانلری، پرویز. (۱۳۹۱). **تاریخ زبان فارسی**. تهران: فرهنگ نشر نو.
۱۷. وحیدیان کامیار، تقی. (۱۳۸۷). **بدیع از دیدگاه زیبایی‌شناسی**. تهران: انتشارات سمت.